

Prof. UKSW dr hab. Elżbieta Karska
Katedra Ochrony Praw Człowieka
i Prawa Międzynarodowego Humanitarnego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Warszawa, dnia 10 października 2017 r.

Recenzja rozprawy habilitacyjnej:

***Zobowiązania pozytywne państw-stron Konwencji o ochronie praw człowieka i
podstawowych wolności, Warszawa 2016***
oraz dorobku naukowego dr Elżbiety Hanny Morawskiej

1. Ocena wymogów formalnych

Pani dr Elżbieta Hanna Morawska uzyskała stopień naukowy doktora nauk prawnych w zakresie prawa uchwałą Radę Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 24 czerwca 2002 roku, na podstawie rozprawy doktorskiej: *Klauzula państwa prawnego w Konstytucji RP na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego w latach 1990-1997*.

Spełniona jest zatem przesłanka posiadania stopnia doktora, o której mowa w art. 16 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789), nazywanej dalej „ustawą”

Należy także nadmienić, iż od 1 października 2003 r. Habilitantka jest zatrudniona na stanowisku adiunkta na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, początkowo w Katedrze Prawa Konstytucyjnego, a następnie w Katedrze Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarnego.

2. Ocena rozprawy habilitacyjnej w rozumieniu art. 16 ust. 1 oraz ust. 2 pkt. 1 ustawy, jako wskazanego osiągnięcia naukowego

Pani dr Elżbieta Morawska przedstawiła monografię pt. *Zobowiązania pozytywne państw-stron Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Warszawa

2016, jako główne osiągnięcie naukowe. Już na wstępie należy podkreślić wyjątkową doniosłość tak w ujęciu praktycznym, jak i teoretycznym problematyki zobowiązań pozytywnych. Wybór tematu badawczego monografii z pewnością należy uznać za trafny. Dodatkowo, tytułowa problematyka jest przedmiotem zainteresowania doktryny, niemniej brakuje w niej kompleksowej analizy. Wydaje się, że to za przyczyną zarówno skomplikowania, jak i obszerności materii, którą dr E. H. Morawska podjęła. Już we wstępie Autorka szczegółowo określiła przedmiot badań, ich strukturę i metody. W tymże wstępie (s. 21) stwierdziła, że ogranicza opracowanie do zobowiązań pozytywnych o charakterze materialnym, zaś te o charakterze proceduralnym uwzględni tylko w koniecznym zakresie. Czy zatem nie powinno to zostać uwzględnione w tytule rozprawy, który powinien brzmieć nieco precyzyjniej tj.: *Materialne zobowiązania pozytywne państw-stron Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności?* W przeciwnym razie bowiem czytelnik oczekuje analizy zarówno zobowiązań o charakterze materialnym jak i proceduralnym.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów, wstępu, uwag końcowych oraz bibliografii. Pierwszy rozdział zawiera charakterystykę zobowiązań wiążących państwa-strony Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, powszechnie zwanej Europejską Konwencją Praw Człowieka (EKPC). Na jego treść składają się trzy główne zagadnienia badawcze, mianowicie problematyka specyfiki EKPC jako traktatu praw człowieka, następnie zasada obiektywności zobowiązań państw-stron EKPC i mechanizm zbiorowej gwarancji zapewnienia poszanowania wynikających z niej zobowiązań obiektywnych.

Rozwijając pierwsze zagadnienie Autorka stawia tezę o istotnej zależności pomiędzy obiektywną naturą zobowiązań państw-stron a szczególnym charakterze EKPC, jako traktatu praw człowieka. Następnie proponuje odczytać zasadę obiektywności w dwóch płaszczyznach, mianowicie w płaszczyźnie wertykalnej (państwo-jednostka) oraz w płaszczyźnie horyzontalnej (państwo-państwo). To trafne ujęcie przedmiotowej zasady rozwija w analizie ewolucji roli mechanizmu zbiorowej gwarancji poszanowania przez państwa-strony EKPC zobowiązań obiektywnych oraz funkcji tego mechanizmu w budowie europejskiego porządku publicznego w sferze praw człowieka i podstawowych wolności. Powyższy rozdział uznać można za teoretyczne i prawnoporównawcze wprowadzenie do kwestii szczegółowych, bezpośrednio nawiązujących do, jak to wskazała Habilitantka w swym autoreferacie, podstawowego celu monografii, a więc do analizy charakteru, struktury i zakresu zobowiązań pozytywnych, które zostały nałożone na państwa-strony w drodze stosowania i wykładni EKPC przez jej organy orzecznicze, a więc Europejską Komisję Praw Człowieka i Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC).

Dlatego w rozdziale drugim przedmiotem swej analizy Habilitantka uczyniła podstawy wyodrębnienia zobowiązań pozytywnych państw-stron EKPC, w czym nawiązuje do ich dorozumianego charakteru i aktywizmu organów orzeczniczych EKPC. W ocenie Autorki proces ten jest dwojako uzasadniany, mianowicie poprzez uzasadnienie normatywne i uzasadnienie faktyczne. Odnośnie pierwszego z uzasadnień dr E. H. Morawska wysuwa tezę o fundamentalnym znaczeniu art. 1 EKPC w tym zakresie, natomiast drugie uzasadnienie wiąże z zasadą skuteczności, akcentując jej autonomiczne rozumienie w orzecznictwie strasburskim. W ostatniej zaś części tego rozdziału zwraca uwagę na wykładnię ewolucyjną EKPC, stawiając tezę, że jej dyrektywy odgrywają niebagatelną rolę w procesie wyodrębniania zobowiązań pozytywnych.

Rozdział trzeci monografii poświęcony jest typologii zobowiązań pozytywnych państw-stron EKPC. Zaznaczyć przy tym należy, że Autorka dokonuje przekonującego rozróżnienia przedmiotowych zobowiązań pozytywnych od zobowiązań proceduralnych, stwierdzając, że stają się one coraz bardziej odrębną kategorią zobowiązań państw-stron, co należy zdaniem Autorki łączyć z procesem tzw. „proceduralizacji” EKPC.

Autorka zaproponowała dwa kryteria podziału przedmiotowych zobowiązań pozytywnych: w świetle płaszczyzn ich występowania oraz w świetle ich przedmiotu. Poprzez pierwsze kryterium zobowiązania pozytywne zostały podzielone na horyzontalne i wertykalne. Co ważne, Autorka nie ograniczyła się do wskazania tych typów zobowiązań pozytywnych, ale dokonała pogłębionej analizy sposobu, w jaki Trybunał Strasburski uzasadnia odejście od dychotomii sfery publicznej i sfery prywatnej i szeroko odniosła się do teorii pośredniego skutku horyzontalnego praw człowieka.

Drugie kryterium pozwoliło Autorce wyróżnić zobowiązania pozytywne w obszarze prawodawstwa krajowego i w obszarze praktyki krajowej. Z dokonanej analizy wynika, że pierwsze z nich są względnie homogeniczne w swej strukturze, natomiast drugie są wyjątkowo zróżnicowane. Należy się zgodzić z Autorką, że typologia zobowiązań pozytywnych w świetle ich przedmiotu jest głęboko osadzona w orzecznictwie strasburskim. Co więcej, z dokonanej przez dr E. H. Morawską analizy jednoznacznie wynika, że ETPC nie nawiązuje w tym zakresie do koncepcji triady typów (poziomów) zobowiązań międzynarodowych państw w sferze praw człowieka, ani do koncepcji podziału zobowiązań międzynarodowych państw na zobowiązania określonego postępowania i zobowiązania zmierzające do określonego rezultatu, która została zaproponowana na pewnym etapie prac Komisji Prawa Międzynarodowego ONZ.

Dodatkowym walorem tego rozdziału jest analiza porównawcza procesu wyodrębniania zobowiązań pozytywnych. W ocenie Autorki jest to proces szerszy i można go dostrzec zarówno w obszarze powszechnego prawa międzynarodowego, jak i prawa międzynarodowego praw człowieka, zarówno na poziomie systemu uniwersalnego, jak i poszczególnych systemów regionalnych.

Rozdział czwarty monografii poświęcony jest kwestii ustalenia występowania zobowiązań pozytywnych. Zdaniem Autorki ETPC potwierdza występowanie zobowiązań pozytywnych w danej sprawie mając na uwadze trzy typy przesłanek. W pierwszej kolejności są to przesłanki powiązane z zakresem przedmiotowym praw i podstawowych wolności zawartych w EKPC, następnie przesłanka sprawiedliwego wyważania interesu jednostki i interesu wspólnoty jako całości oraz przesłanka wiedzy o zagrożeniu dla praw i podstawowych wolności człowieka. Ich poznanie, opis i następnie wyjaśnienie Autorka opiera na szczegółowej analizie orzecznictwa strasburskiego, przy czym wybrała tylko te ustalenia ETPC, które pozwalały na ukazanie specyfiki tych przesłanek w kontekście zobowiązań pozytywnych. W ten sposób przedstawia stany faktyczne poszczególnych spraw w sposób maksymalnie skrócony i tylko wtedy, gdy było to konieczne dla prowadzonego wywodu.

Wskazaną metodę Autorka zastosowała również w piątym rozdziale monografii, w którym przedstawiła zasady i środki wykonywania w danej sprawie zobowiązań pozytywnych. Co do swej istoty przedmiotowy rozdział nawiązuje do typologii zobowiązań pozytywnych w świetle ich przedmiotu, a więc zawiera analizę wykonywania zobowiązań pozytywnych w obszarze prawodawstwa krajowego oraz w obszarze praktyki krajowej. W przypadku pierwszego z tych obszarów dr E. H. Morawska skupiła się na specyfice środków legislacyjnych i podstawach obowiązku ich podjęcia, a w przypadku drugiego – na wielorakich działaniach w obszarze praktyki, w ramach których wyróżniła mechanizm egzekucji przepisów prawa krajowego, działania polegające na podjęciu operacyjnych środków prewencji, działania polegające na podjęciu konkretnych środków w praktyce, na zapewnieniu dostępu do skutecznych instrumentów implementacji praw człowieka i podstawowych wolności oraz na podjęciu konkretnych środków materialnych.

W podsumowaniu monografii Habilitantka przedstawiła Uwagi końcowe. Przy czym zawierają one nie tylko autorskie podsumowanie dokonanej analizy, ale również nowe treści. Albowiem Habilitantka wiele miejsca poświęciła w nich materialnemu zakresowi zobowiązań pozytywnych, zbierając szczegółowo omówione wcześniej desygnaty przedmiotowych zobowiązań i łącząc je z poszczególnymi prawami człowieka i podstawowymi wolnościami

Zgodzić się należy z dr E. H. Morawską, że przeprowadzone badania pokazują, że strasburski paradygmat zobowiązań pozytywnych nie jest zamkniętym bytem normatywnym. Kryje się za nim różnorodność środków ich wykonania, co przekłada się na zasadniczą niedookreśloność ich przedmiotu i wielość szczegółowych typów obowiązków pozytywnych.

W recenzowanej rozprawie pojawiają się jednak pewne niedociągnięcia. Analiza literatury wskazuje na całkowite pominięcie pozycji w języku polskim, tj. Jakub Czepek, *Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Olsztyn 2014, na co wskazywali także recenzenci w procesie wydawniczym. Ponadto analizując rozprawę jako całość można odnieść wrażenie częstych powtórzeń, które pojawiają się w monografii. Wprawdzie Autorka już we wstępie je niejako zapowiada, stwierdzając, że „z uwagi na fakt, że omawiane w kolejnych rozdziałach książki kwestie są ze sobą ściśle powiązane, nie można było uniknąć pewnych nawiązań i powtórzeń” (s. 24). Trudno jednak uznać takie wyjaśnienie za satysfakcjonujące, tym bardziej, że wielu autorom podejmującym problematykę zobowiązań pozytywnych udało się ich uniknąć. Częste powtórzenia jasno sugerują, że możliwe byłoby dogłębne przemyślenie i – być może – zmiana struktury pracy, bez zbytej ingerencji w treść prowadzonych przez Autorkę badań. W mojej opinii z pewnością przyczyniłoby się to do większej przejrzystości monografii. Przykładem tego problemu może być poprowadzenie wywodu dotyczącego typologii zobowiązań pozytywnych w świetle ich przedmiotu.

W kontekście przyjętego tytułu rozprawy oraz uwzględniając fakt, że przedmiot badań Autorka wyjaśniła na s. 22, może warto byłoby także w większym stopniu odnieść się do łącznego stosowania przez Trybunał art. 1 i art. 2 EKPC. Autorka wprawdzie szeroko analizuje mechanizm łącznego zastosowania art. 1 i art. 3 (s.101-104), lecz całkowicie pomija prawo do życia, które – jak powszechnie wiadomo – ma szczególny charakter i łącznie z art. 3 stanowi fundament społeczeństw demokratycznych tworzących Radę Europy. Jest to mechanizm powtarzający się we wcześniejszym orzecznictwie ETPC (np. wyrok ETPC w sprawie Yaşa przeciwko Turcji z 2.9.1998, nr skargi 22495/93, § 98, wyrok ETPC w sprawie Mahmut Kaya przeciwko Turcji z 28.3.2000, nr skargi 22535/93, § 86, wyrok ETPC w sprawie McCann i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, 27.9.1995, nr skargi 18984/91 § 161).

Warto też w większym stopniu odnieść się do zmian jakie następują i właściwie już nastąpiły w orzecznictwie Trybunału, które opiera się na samym art. 2 i art. 3 (sentencje wyroków np.: wyrok ETPC w sprawie Smolentsev przeciwko Rosji z 25.7.2017, nr skargi

46349/09; wyrok ETPC w sprawie Lyapin przeciwko Rosji z 24.7.2014, nr skargi 46956/09; wyrok ETPC w sprawie Gasanov przeciwko Mołdawii z 18.12.2012, nr skargi 39441/09).

Pewne sugestie pojawiają się także w odniesieniu do systemu przywoływania orzeczeń ETPC. W polskiej doktrynie ochrony praw człowieka przyjęte jest tłumaczenie tytułów wyroków (skarżący przeciwko Państwu-Stronie EKPC; np. Broniowski przeciwko Polsce). Autorka stosuje system anglojęzyczny (np. Broniowski v. Poland). Jest to uciążliwe i wpływa na całościowy odbiór pracy. Szczególnie rażą tłumaczenia tytułów tak „pomnikowych” wyroków przeciwko Polsce jak sprawa Broniowski (w recenzowanej monografii „Broniowski v. Poland”) (np. s. 123, 211), które nawet posiadają swe tłumaczenia na język polski w oficjalnej bazie ETPC - HUDOC. Podobne odczucia budzi „belgijska sprawa językowa”, która występuje jako „Belgian Linguistic Case” (s. 123, 131, 199, 249). Wspomniany zabieg trochę zaskakuje, tym bardziej że we wszystkich przypisach przywołujących wyroki ETPC Autorka stosuje formułę: „Wyrok ETPC, nr skargi, data wydania” (w języku polskim), pozostawiając sam tytuł w języku angielskim (np. „wyrok ETPC w sprawie Abdulaziz, Cabalez and Balkandali v. the UK, nr skarg 9214/80, 9473/81 i 9474/81 z 28.05.1985, §67” – przypis nr 497, s. 92”).

Jako drobne uchybienie należy potraktować również błędne, określanie przez Autorkę byłej wiceprzewodniczącej ETPC, sędzi Françoise Tulkens (kobiety) jako mężczyznę (sic!) – tajemniczego „sędziego Tulkensa”, lub „sędziego F. Tulkensa”. Ten błąd pojawia się kilkakrotnie, choć z zaskakującą konsekwencją (np. przypis 733, s. 129; przypis 199, s. 49; przypis 203, s. 49; przypis 708, s. 125).

Pomimo tych uwag krytycznych, należy podkreślić poprawność strony metodologicznej i warsztatowej rozprawy. Jej układ i struktura poszczególnych rozdziałów są przejrzyste i logiczne, oddają koncepcję tematu przyjętą przez Autorkę. Został on szczegółowo zaprezentowany w oparciu o wszechstronnie wykorzystane orzecznictwo sądów międzynarodowych: nie tylko ETPC, ale i MTS, MTPC oraz traktatowych komitetów praw człowieka ONZ. W wielu miejscach Autorka sięga do orzecznictwa trybunałów konstytucyjnych, w szczególności Federalnego Sądu Konstytucyjnego RFN. Niemniej, dr E. H. Morawska nie ograniczyła swej rozprawy do warstwy deskryptywnej, gdyż wzbogaciła ją o analizę, w której szeroko wykorzystywała pozycje z literaturę przedmiotu. W ten sposób strasburskie treści orzecznicze przedstawiła w ogólnym kontekście prawa międzynarodowego.

Podsumowując powyższe rozważania stwierdzam, że monografia dr E. H. Morawskiej na temat *Zobowiązania pozytywne państw-stron Konwencji o ochronie praw człowieka*

i podstawowych wolności jest dziełem stanowiącym znaczny wkład w rozwój nauk prawnych z zakresie prawa międzynarodowego publicznego i stanowi osiągnięcie naukowe w rozumieniu art. 16 ust. 2 ustawy.

3. Ocena dorobku naukowego po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych w zakresie prawa

Poza powyższą monografią, na dorobek naukowy dr E. H. Morawskiej, po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych, składa się 30 opublikowanych prac naukowych, w tym 1 monografia naukowa, 19 rozdziałów w monografiach naukowych, 10 artykułów naukowych w czasopismach naukowych. Ponadto Habilitantka wymieniła 25 wystąpień naukowych, które uznała za kluczowe dla swoich zainteresowań i badań naukowych.

Publikacje i wystąpienia naukowe Habilitantki obejmują trzy zasadnicze obszary naukowo-badawcze. Początkowo była to przede wszystkim problematyka konstytucyjna, zwłaszcza odnośnie zasad ustrojowych RP, w tym zasady demokratycznego państwa prawnego i jej zasad szczegółowych. Habilitantka prowadziła je z wykorzystaniem metody komparatystycznej, badając niemiecką doktrynę prawa konstytucyjnego i orzecznictwo Federalnego Sądu Konstytucyjnego RFN. Wyniki przedmiotowych badań zaprezentowała w monografii pt. *Klauzula państwa prawnego w Konstytucji RP na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Wydawnictwo TNOiK, Toruń 2003, ss. 414 oraz w studium pt. *Klauzula państwa prawnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego – kontynuacja czy odrzucenie?*, opublikowanym w „Kwartalniku Prawa Publicznego” 2002, Nr 3, s. 83-120. Rozszerzając swoje zainteresowania badała doktrynalne rozwinięcie zasady demokratycznego państwa prawnego w Europie Środkowej (wystąpienie naukowe: *Doktrynalne ujęcie zasady państwa prawnego w Polsce*, na międzynarodowej konferencji naukowej WPiA UŁ pt. *Demokratyczne państwo prawne w teorii i w praktyce w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Łódź, 5-6.09.2008 r; rozdział w monografii: *Doktrynalne ujęcie klauzuli państwa prawnego w polskiej doktrynie prawa*, [w:] *Demokratyczne państwo prawne w teorii i w praktyce w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Krzysztof Skotnicki (red.), Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego 2010, s. 97-119).

Drugim obszarem badawczym Habilitantki był status konstytucyjny jednostki. Prowadząc badania w tym obszarze skupiła się na wymiarze społecznym przedmiotowego statusu. Spośród publikacji w tym obszarze badań Habilitantki zwraca uwagę rozdział pt. *Soziale Freiheiten und Rechte in der Verfassung der Republik Polen*, w monografii

pt. *Das neue Polen in Europa. Politik und Recht, Wirtschaft und Gesellschaft*, Franz Merlin, Gerhard Wagner (Hrsg.), Innsbruck 2006, s. 187-202 oraz studium pt. *Prawa i wolności socjalne. Zagadnienia systemowe*, opublikowane na łamach „Kwartalnika Prawa Publicznego” (2006, Nr 2, s. 229-25). Istotny jest również udział Habilitantki w VII Światowym Kongresie Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Konstytucyjnego (2007) i artykuł nt. typologii praw socjalnych w Konstytucji RP z 1997 (został on opublikowany w monografii pt. *National and International Perspectives on Social Rights*, pod red. Julii Iliopoulos-Strangas, Wydawnictwo *Societas Graeca Iuris Publici Comparativi / Ant.N. Sakkoulas*, Greece 2008, s. 123-133).

Inny aspekt badań dr E. H. Morawskiej w omawianym obszarze wiąże się z Kartą praw podstawowych Unii Europejskiej i jej miejscem w polskim porządku prawnym. W tym zakresie na uwagę zasługuje obszerna analiza konstrukcji normatywnej praw podstawowych w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej, zawarta w monografii pt. *Prawa podstawowe w prawie i praktyce Unii Europejskiej*, Cezary Mik, Katarzyna Gałka (red.), Wydawnictwo TNOiK 2009, s. 37-63 oraz analiza porównawcza w artykule pt. *Prawa konstytucyjne człowieka i obywatela w RP a prawa podstawowe Unii Europejskiej*. („Przeglądzie Sejmu” 2009, Nr 1, s. 31-53). Na uwagę w zbiorze publikacji i wystąpień naukowych Habilitantki w omawianym obszarze badawczym zasługuje również artykuł: *Zasada solidarności w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej* (opublikowany w monografii pt. *Solidarność jako zasada działania Unii Europejskiej*, Cezary Mik (red.) Wydawnictwo TNOiK 2009, s. 169-194) oraz wystąpienie naukowe: *Miejsce zasady solidarności w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, na ogólnopolskiej konferencji naukowej WPiA UKSW, pt. *Solidarność jako zasada działania Unii Europejskiej. Aspekty instytucjonalne i materialne*, Jachranka, 25-26.10.2007 r.

Trzeci obszar zainteresowań naukowych dr E. H. Morawskiej stanowi międzynarodowa ochrona praw człowieka.

W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na badania Habilitantki odnośnie do ochrony osób, których prawa i wolności są szczególnie narażone na naruszenia. Habilitantka do grona tych osób słusznie zalicza kobiety (artykuł: *Odpowiedzialność państwa za bierność wobec przemocy domowej i dyskryminację jej ofiar – glosa do wyroku ETPCz z 9.06.2009 r. w sprawie Opuz v. Turcja*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2011, Nr 2, s. 45-52), dzieci (wystąpienie naukowe: *Zakaz angażowania dzieci w konflikty zbrojne. Instrumenty międzynarodowe praw człowieka i prawa międzynarodowego humanitarnego*, na ogólnopolskiej konferencji naukowej WPiA UKSW pt. *Prawa dziecka w prawie*

międzynarodowym, Warszawa, 22.03.2013 r.; rozdział w monografii: *Zakaz angażowania dzieci w konflikty zbrojne w świetle międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka*, [w:] *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym publicznym*, Elżbieta Karska (red.), Wydawnictwo UKSW 2013, s. 190-206; artykuł: *Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci jako instrument wspólnych zasad państw członkowskich Rady Europy w sprawach o przysposobienie dzieci*, „Zeszyty Prawnicze”, 2016, t. 16, nr 3, s. 167-189; wystąpienie naukowe: *Wspólne zasady i praktyka w sprawach o przysposobienie dzieci w systemie Rady Europy*, wygłoszone na seminarium naukowym Krajowego Centrum Szkolenia Kadr Sądów Powszechnych i Prokuratury oraz Katedry Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarnego WPiA UKSW, Warszawa, 12.12.2007 r.), ofiary handlu ludźmi (międzynarodowy projekt szkoleniowo-badawczy pt. *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*; rozdział w monografii: *Handel ludźmi w perspektywie powszechnego systemu ochrony praw człowieka*, [w:] *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Zbigniew Lasocik (red.), Wydawnictwo UW 2006, s. 57-90) czy uchodźców (wystąpienie naukowe: *Prawo międzynarodowe wobec złożonej struktury prawa do azylu*, na ogólnopolskiej konferencji naukowej - VIII Warszawsko-Toruńskich Kolokwiów Naukowych Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego, pt. *Status uchodźcy w prawie międzynarodowym i krajowym w teorii i praktyce*, Warszawa, 19-20.11.2015 r.).

Intersująca jest podjęta przez Habilitantkę próba odczytanie zagrożeń dla osób szczególnie narażonych na naruszenia ich praw i podstawowych wolności przez pryzmat postępu i rozwoju gospodarczego i społecznego. Obejmowała ona badania nad problematyką prawa do rozwoju w kontekście swobody handlu oraz nad zagadnieniami dot. praw człowieka w międzynarodowym arbitrażu inwestycyjnym (wystąpienie naukowe: *Ochrona praw człowieka w międzynarodowym arbitrażu inwestycyjnym*, na ogólnopolskiej konferencji naukowej - zjazd katedr prawa międzynarodowego pt. *Arbitraż w prawie międzynarodowym*, Zegrze k/Warszawy, 5-7.09.2013 r.; rozdział w monografii pt. *Zagadnienia praw człowieka w międzynarodowym arbitrażu inwestycyjnym*, w monografii pt. *Arbitraż w prawie międzynarodowym*, Cezary Mik (red.), Wydawnictwo C. H. Beck 2014, s. 220-237).

Istotne miejsce w badaniach Habilitantki z zakresu międzynarodowej ochrony praw człowieka zajmuje analiza orzecznictwa ETPC. Przeprowadzając krytyczną jego analizę Habilitantka zwróciła uwagę między innymi na dynamikę uzasadnienia aksjologicznego w wykładni praw i podstawowych wolności zawartych w EKPC (wystąpienie naukowe: *Współczesne uzasadnienie aksjologiczne praw człowieka na gruncie prawa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wygłoszone na III Międzynarodowej konferencji naukowej

z cyklu *Filozofia Praw Człowieka*, UKSW, pt. *Prawa człowieka a problematyka aksjologiczna*, Warszawa, 12.05.2011 r.; rozdział w monografii pt. *Kryterium konieczności w prawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. Aspekty formalno-prawne*, w monografii pt. *Prawa człowieka i świat wartości*, Ryszard Moń, Andrzej Kobyliński (red.), Wydawnictwo UKSW 2011, s. 63-92) oraz na wykładnię EKPC przez jej organy orzecznicze, w tym na tzw. zintegrowane ich podejścia (wystąpienie naukowe: *Socjalny wymiar zakazu tortur, poniżającego, niehumanitarnego traktowania i karania w prawie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, na VI Konferencji naukowej Zakładu Praw Człowieka WPiA UW pt. *Prawa ponad granicami – granice praw – na kanwie książki Wiktora Osiatyńskiego „Prawa człowieka i ich granice”*) oraz na dominującą rolę dyrektyw wykładni ewolucyjnej i wykładni autonomicznej w wykładni EKPC (wystąpienie naukowe: *Konwencja Wiedeńska o Prawie Traktatów z 1969 r. w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, na międzynarodowej konferencji naukowej WPiA UW, pt. *40 Lat minęło - praktyka i perspektywa Konwencji Wiedeńskiej o prawie traktatów*, Warszawa, 18-19.06.2009 r.; artykuł: *Konwencja Wiedeńska o prawie traktatów w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, [w:] *40 lat minęło - praktyka i perspektywy Konwencji Wiedeńskiej o prawie traktatów*. Zdzisław Galicki, Tomasz Kamiński, Katarzyna Myszona-Kostrzewa (red.) Wydawnictwo UW 2009, s. 287-306).

W swych badaniach dr E. H. Morawska zwróciła też uwagę na wpływ orzecznictwa ETPC na prawo i praktykę RP (udział w projekcie badawczym pt. *Zapewnienie skuteczności orzeczeń sądów międzynarodowych w polskim porządku prawnym* (Nr NN 110 194 334); wystąpienie naukowe: *Wykonywanie przez Polskę wyroków ETPC w zakresie obowiązków pozytywnych*, wygłoszone na konferencji naukowej Zakładu Prawa Międzynarodowego i Prawa Unii Europejskiej INP PAN pt. *Zapewnienie skuteczności orzeczeń sądów międzynarodowych w polskim porządku prawnym*, Warszawa, 5.03.2011 r.; rozdział w monografii pt. *Wykonywanie wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w zakresie obowiązków pozytywnych. Analiza na tle spraw polskich*, [w:] *Zapewnienie skuteczności orzeczeń sądów międzynarodowych w polskim porządku prawnym*, Andrzej Wróbel (red.), Wydawnictwo Wolter Kluwers 2011, s. 361-388).

Habilitationka przeanalizowała nadto stanowisko ETPC w kwestiach, które budzą wątpliwości i są obecne w debacie publicznej, takich jak dyskryminacja kobiet, problematyka eutanazji i wspomaganego samobójstwa czy problematyka prawa do małżeństwa i założenia rodziny (artykuł: *Odpowiedzialność państwa za bierność wobec przemocy domowej i dyskryminację jej ofiar – glosa do wyroku ETPCz z 9.06.2009 r. w sprawie Opuz v. Turcja*,

„Europejski Przegląd Sądowy” 2011, Nr 2, s. 45-52); wystąpienie naukowe: *Prawo do wspomaganego samobójstwa jako prawo człowieka? Uwagi na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, na ogólnopolskiej konferencji naukowej praw człowieka i prawa humanitarnego międzynarodowego z okazji jubileuszu prof. T. Jasudowicza, WPiA UWM, Olsztyn, 8-9.05.2014 r.; artykuł: *Od obowiązku zapobiegania do obowiązku umożliwienia?: złożone podejście Europejskiego Trybunału Praw Człowieka do samobójstwa*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2016, Tom 7, s. 203-223); zagadnienia związane z prawem do małżeństwa i założeniem rodziny; wystąpienie naukowe: *Równość małżonków w zakresie korzystania z praw i obowiązków o charakterze cywilnym (art. 5 P nr 7 do EKPC). Bezwzględnie wiążący i autonomiczny charakter?*, na II naukowej konferencji praw człowieka i prawa humanitarnego WPiA UMW, pt. *Prawnomiędzynarodowa ochrona rodziny*, Olsztyn, 7-8.05.2015 r.).

Wyjątkowo interesującym obszarem badawczym Habilitantki, choć podjętym stosunkowo niedawno, jest proces autonomizacji międzynarodowej ochrony praw człowieka wobec powszechnego prawa międzynarodowego. Z tym kierunkiem działalności dr E. H. Morawskiej powiązane są badania nad naturą zobowiązań państw w sferze praw i wolności człowieka, w tym zobowiązań pozytywnych (rozdział w monografii pt. *Elementy konstrukcyjne obowiązków pozytywnych państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, [w:] *Między wykładnią a tworzeniem prawa. Refleksje na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i międzynarodowych trybunałów karnych*, Cezary Mik, Katarzyna Gałka (red.) Wydawnictwo TNOiK 2011, s. 105-126; wystąpienie naukowe: *Konstrukcja obowiązków pozytywnych państw-stron EKPC w świetle teorii międzynarodowych zobowiązań traktatowych państw. Wybrane zagadnienia*, na ogólnopolskiej konferencji naukowej – IV Warszawsko-toruńskim Kolokwium Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego, nt. *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka oraz międzynarodowe prawo karne i humanitarne*, Warszawa, 8-9.12.2011 r. i oczywiście monografia, która została wskazana jako osiągnięcie naukowe w rozumieniu art. 16 ust. 2 ustawy).

Przedłożone publikację pokazują, że Habilitantka kontynuuje badania w tym obszarze. Skupiła się w nich zasadniczo na problematyce międzynarodowej odpowiedzialności państw za naruszenia praw i wolności człowieka dokonane przez podmioty niepaństwowe (rozdział w monografii pt. *Zasady międzynarodowej odpowiedzialności państw za naruszenia praw człowieka dokonane przez podmioty niepaństwowe. Autonomiczność koncepcji ETPC*, [w:] *Wpływ Europejskiej Konwencji Praw Człowieka na systemy ochrony praw człowieka*

i międzynarodowe prawo humanitarne, Elżbieta Karska (red.), Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2013, ss. 122-143; wystąpienie naukowe: *Przesłanki odpowiedzialności państw – stron EKPC w związku z rozstrzyganiem „disputes of a purely private nature”*, na ogólnopolskiej konferencji naukowej – VIII Kolokwium Naukowe Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego, pt. *Odpowiedzialność międzynarodowa w związku z naruszeniami praw człowieka, międzynarodowego prawa humanitarnego i karnego*, Toruń, 4-5.12.2014 r.; wystąpienie naukowe: *Horyzontalny wymiar ochrony praw człowieka a istotne problemy społeczne współczesnych państw*, wygłoszone na ogólnopolskiej konferencji naukowej – VII Warszawsko-toruńskim Kolokwium Naukowym Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego, nt. *Globalne problemy ochrony praw człowieka*, Warszawa, 28-29.11.2013 r.; rozdział w monografii pt. *Przesłanki odpowiedzialności państwa za masowe i poważne naruszenia praw człowieka w Ameryce Łacińskiej. Uwagi na tle orzecznictwa organów Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka*, w monografii pt. *Globalne problemy ochrony praw człowieka*, Elżbieta Karska (red.), Warszawa 2015 r., ss. 133-146; rozdział w monografii pt. *Odpowiedzialność państw za naruszenia praw człowieka przez osoby i podmioty prywatne. Stanowisko komitetów traktatowych ONZ*, w monografii pt. *Odpowiedzialność międzynarodowa w związku z naruszeniami praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego*, Michał Balcerzak, Julia Kapelańska-Pręgowska (red.), Wydawnictwo UMK, Toruń 2016, s. 137-158) oraz sprawowaniu jurysdykcji przez państwa-strony traktatów praw człowieka wystąpienie naukowe: *Zasady z Maastricht dotyczące zobowiązań ekstraterytorialnych w zakresie praw gospodarczych, socjalnych i kulturalnych*, na ogólnopolskiej konferencji naukowej WPiA UKSW pt. *Ekstraterytorialne stosowanie traktatów praw człowieka*. Warszawa, 15-16.04.2015 r.; artykuł: *Zakres i warunki sprawowania jurysdykcji przez państwa-strony Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Polski Przegląd Stosunków Międzynarodowych”, 2014, t. 4, s. 11-33).

Złożone w dokumentacji postępowania habilitacyjnego teksty publikacji pokazują, że Habilitantka rozwijała konsekwentnie zakres swoich zainteresowań naukowych. Jej publikacje zawierają rozbudowane, oparte na pogłębionych badaniach naukowych analizy. Są przemyślane i stanowią rzetelne opracowania naukowe. W podobny sposób należy ocenić wystąpienia naukowe dr E. H. Morawskiej na międzynarodowych i krajowych konferencjach naukowych.

Wymienione przykładowo publikacje i wystąpienia naukowe Habilitantki pokazują, że Jej dorobek naukowy zasługuje bez wątpienia na uznanie.

4. Ocena działalności popularyzującej naukę, współpracy międzynarodowej, działalności organizacyjnej i dydaktycznej

Dr E. H. Morawska jest członkiem „Polskiego Towarzystwa Prawa Konstytucyjnego” i Grupy Polskiej Stowarzyszenia Prawa Międzynarodowego (ILA). Jestem aktywnym członkiem komitetu organizacyjnego „Warszawsko-toruńskiego Kolokwium Praw Człowieka i Międzynarodowego Prawa Humanitarnego” oraz ogólnopolskich konferencji naukowych Katedry Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarnego WPiA UKSW w Warszawie. Ponadto czynnie uczestniczyła w organizacji XLVIII Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Prawa Konstytucyjnego. (Serock, 1-3.06.2006 r.)

Od 2009 r. należy do Grupy stałych współpracowników „Kwartalnika Prawa Publicznego”. Ponadto obecnie jest pierwszym zastępcą redaktora „Polskiego Przeglądu Stosunków Międzynarodowych”.

Na uwagę zasługuje również działalność Habilitantki w zakresie działalności popularyzującej naukę. Od kilku lat współpracuje z Departamentem Praw Człowieka Ministerstwa Sprawiedliwości (obecnie Departament Współpracy Międzynarodowej i Praw Człowieka). Jest członkiem Polskiej Sekcji Międzynarodowej Komisji Prawników (*Polish Section of the International Commission of Jurists*).

W ramach działalności edukacyjnej podjęła współpracę z Europejskim Stowarzyszeniem Studentów Prawa ELSA Poland, prowadzi wykłady na Podyplomowym Studium Penitencjarnym UW i przez szereg lat była związana z Helsińską Fundacją Praw Człowieka, prowadząc wykłady podczas Międzynarodowej Letniej Szkoły Praw Człowieka, a przede wszystkim podczas kursów Szkoły Praw Człowieka Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka „Prawa i wolności człowieka”.

Jeśli chodzi o działalność dydaktyczną Habilitantki to bezpośrednio po obronie rozprawy doktorskiej prowadziła zajęcia w Instytucie Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, na Wydziale Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji, Uniwersytetu Warszawskiego, a od 2005 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, na trzech kierunkach studiów, mianowicie: Prawo, Administracja i Stosunki Międzynarodowe. Początkowo były to zajęcia (wykłady i ćwiczenia) z zakresu prawa i problematyki konstytucyjnej, a obecnie są to zajęcia (wykłady i ćwiczenia) z prawa międzynarodowego praw człowieka, prawa Unii Europejskiej, prawa organizacji międzynarodowych i międzynarodowej ochrony cudzoziemców i uchodźców. Obok zajęć w ramach kursów obowiązkowych prowadziła wykłady fakultatywne i konwersatoria, w tym

w języku angielskim. Dodatkowo, prowadziła seminaria dyplomowe (licencjackie) i magisterskie. Była promotorem łącznie 114 prac magisterskich i prac dyplomowych (licencjackich).

Z działalnością dydaktyczną Habilitantka łączyła działalność organizacyjną na WPiA UKSW. Była między innymi Prodziekanem ds. Niestacjonarnych Studiów Prawa, Pełnomocnikiem Dziekana ds. Informacji i Promocji, Zastępcą Przewodniczącego Wydziałowej Komisji Rekrutacyjnej oraz członkiem Komisji Etyki i Bioetyki UKSW.

5. Konkluzja

Mając na uwadze wyżej przedstawione oceny, zarówno rozprawy habilitacyjnej dr Elżbiety Hanny Morawskiej, jak i ocenę pozostałej działalności naukowej, a także działalności popularyzatorskiej, stwierdzam, że dr Elżbieta Hanna Morawska spełniła warunki określone w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789) i wnioskuję o dopuszczenie Jej do kolejnego etapu postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk prawnych w zakresie prawa.

